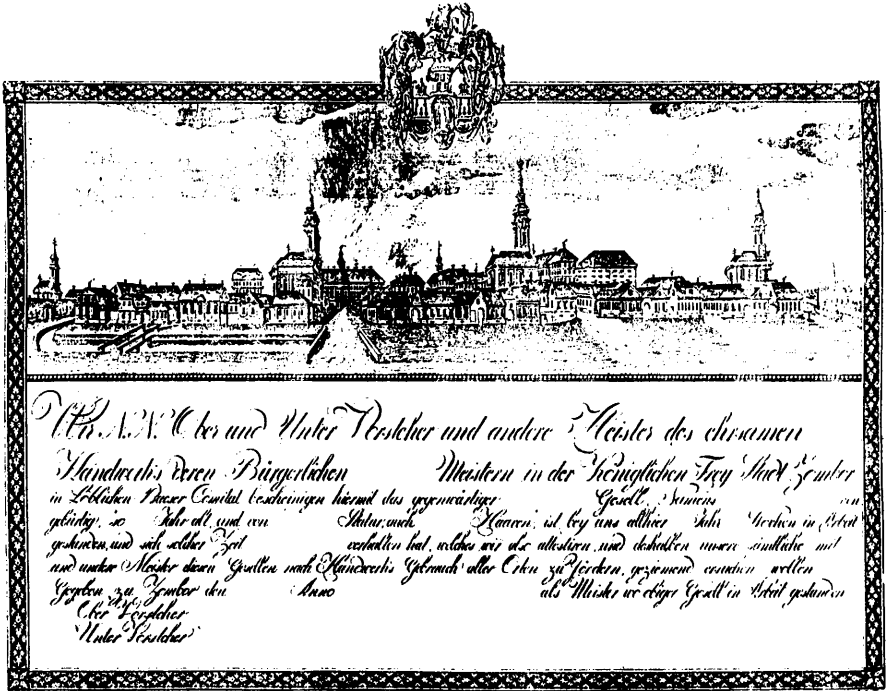

ZOMBOR

U. P. A. A. Ober und Unter Meister und andere Meister des stromen
 Handwerks deren Bürgerlichen Meistern in der Heiliglichen Frey Stadt Zumbor
 in K. K. Kaiserl. Reichs Stadt bescheidungen hiermit das gegenwärtige Gesell. Verein
 glünftig, so Jahr alt und von Natur, auch Laoren, ist bey uns allhier sehr hoch in Acht
 gehalten, und sich selber Zeit erhalten hat, welches wir als altzeiten und abhalten unser städtliche mit
 und unter Meistern deren Gassen nach Handwerks Gelnmuth aller Ehen zu fördern, gezogen erziehen wollen
 Geben zu Zumbor den Anno als Meistern wo etliche Graft in Betal gestanden
 Ober Meister
 Unter Meister

A VÁROS, AHOL SZÜLETTEM, S AHOL ÉLEK

HERCEG JÁNOS

Az utcák még a régiek, de a város már nem az, ami volt,
a celtiszfák mélyen a szemükbe húzzák poros lombjukat,
hogy ne is lássanak semmit, s ha a kőangyalok hangosan sírnak,
ne csodálkozzatok, talán azon sírnak ők is, hogy már
senkit sem ismernek a jövő-menő emberek közül, s a
panaszukat sincsen, aki megértse . . . vagy tán a péklegényt
siratják, aki füttyülve karikázott végig a hajnali házak között,
s röptében kapta el a harmatos virágot, amit bő szoknyás
doroszlai lányok dobtak feléje,
de hol vannak már azok a lányok, és a vidám péklegény hova lett,
ezen sopánkodnak a kőangyalok, miközben a régi kávéházi nép
régén kétfelé vált a Vadáskürt előtt, az urak a gőzfürdőnek
vették útjukat, a banda csendesen veszekedve vonult
a Felsőváros felé, a sarkon meg akkor tűnt fel a vizesember,
piros hordója előtt zöldre festett lóval, mert a tréfacsinálók
megállapodtak egy mázolóval, hajnalban hamar átpingálta nekik,
s ezen is csak a halaskofák csodálkoztak keresztet vetve
és a fejüket ingatva: ju, ju! Hát hogyne, hiszen még magukhoz se tértek
a borzasztó hírtől, hogy a fenyvesben egy szerelmes katona
az este szíven lőtte magát, mert a fenyves is eltűnt persze,
s el a vizesember, a mázoló, a nagy keblű kofák és a tréfamesterek,
csak a kőangyalok maradtak itt a kapuk felett,
fejüket mélán a vállukra hajtva, s az elvadult celtiszek . . .
a város, a város már nem az, ami volt . . .

ZOMBORBAN, A SZENTHÁROMSÁG TÉREN

KÁICH KATALIN

*Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az úton
s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfaláról csorgó, vöröslő fájdalom.*

(Radnóti: Nem tudhatom . . .)

És akkor elindultunk Zs. meg én hazafelé, végig a fáktól övezett Sztapári úton. Valamelyik szocrealista városatya hazafiságból elkereszteltette Edvard Kardelj utcának, de a város gyomra nem vette be az új nevet. Sztapári út maradt, hiszen amióta világ a világ, a kukoricaterméséről híres szerb községbe vezetett ez az út. Már akkor is, amikor 1848-ban a faluba vezető útra kivonult Doroszló lakossága, hogy elállja a honvédek útját: nem ellenség a szomszéd még akkor sem, ha rácul beszél.

A hagyomány ereje erősebb a divat diktálta forradalmi újításnál. Mélyen benne gyökerezdik minden közösség kollektív tudatának emlékmegőrző rendszerében, s a megsemmisítésére törekvőket éppen akkor kényszeríti térdre, mikor az a legkevésbé várható. Hát így lett ez a Sztapári úttal is. Ma már újra az őt megillető nevet viseli, s hogy más szándék is létezett, csak a Tanítóképző Főiskola internátusának épületén árváskodó, ott feledett kék tábla emlékezteti mindazokat, akiknek a tekintete netalán arra téved.

A fák lombjai között rejtőző villanylámpák tompa fénye mellett próbálok megtalálni azt a helyet, ahol a szülőházam lehetett. Valószínű, a sok évvel ezelőtt épült önkiszolgáló üzlet helyén állhatott, de az is lehet, hogy sokkal lejjebb, a buszmegálló körül. Most bosszankodom. Akkor, évekkal ezelőtt, miért nem gondoltam vele?

Zs.-vel mindig találkozom, ha hazamegyek. Anyám mellett – ma már – „messzeringő gyermekkorom világá”-nak élő, szilárd bizonyossága ő, s közös dolgaink, titkaink múltba vesző nyomait csak ő tudja előcsalogatni, ha engem elárul az emlékezet. Márpedig sokszor elárul. Ez természetes. Én mentem el, s ő maradt az otthon örökmécsésében vigyázva az olajat, hogy el ne fogyjon. Az emlékezés áldása vagy átka mindig azé, aki marad.

A Szentháromság téren állunk. Hogy ma milyen elnevezésű tábla ad felvilágosítást a piac felé igyekvő idegeneknek a kövekkel kirakott városi parkolóhelyről, nem tudom. Este van. A tér üres. Néhány cigarettaelárusító kínálja

lődörögve portékáját, s a tér hangulata újra a régi, még akkor is, ha a Szent-háromság szobor a nevenincs pincék egyikében rejtőzködik az új történelmet írók szeme elől. Sok ilyen nevenincs pince van Zomborban. De az is lehet, hogy csak egy lehetséges valóság legendává nemesedett bűvőhelyeiről van szó, ahova a múlt hagyományait tisztelők féltő és óvó kezei elrejtették a Flórián-, a Schweidel József-, a Szentháromság- és a Szent György-szobrokat, s ki tudja, hogy még mi mindent.

A lámpák remegő fényében állva átadom magam annak a különös, egyszeri és megismételhetetlen érzésnek, amely minden alkalommal befed, ha erre járok. A Watkins által felfedezett áldásos ley-vonalak jutnak eszembe: itt biztos áthalad egy közülük, de az is lehet, hogy ez a tér néhányuk találkozóhelye, s a hatásuk oly egyértelmű, hogy a múltban általuk valósággá álmódott térelrendezést senkinek sem sikerült megbolygatnia. Annyi történt csupán, hogy a szobor helyett most a régi városháza épülete uralja a szabályos négyzet alakú teret.

A geometriai formák szimbolikájának elmélete úgy tartja, hogy az étellel szemben ugyan ellenséges ez a forma, de szükség van rá, mert az átváltozás lehetőségét feltételezi. A zártság ebben az esetben nem börtön, inkább gyűjtőhely. A tér hangulatát a Föld életteremtő, életnemesítő energiáinak tömény gyűjtőhelyeként élem át, amely a romboló emberi szándék ellenére az időben korlátozott állandóságra felügyel hagyománymegőrző céltudatossággal, a mulandóságra ítélt anyagi világ örökkévalóságának illúzióját hintve el az arra szomjúhozó emberben.

A színház és múzeum előtti tér, úgy tűnik, kívül esett ezen a vonalon. A takarmányraktárak tárolótornyára emlékeztető építmény ott éktelenkedik annak ellenére, hogy a város nagy öregjei kemény szavú tiltakozással igyekeztek eltéríteni az új történelmet író, erőszakos betolakodókat a barbár tettől. A Palata Inforót szintén feláldozták a „Minden-Pénzeknek trónján” ülő Baál istennek. A honfoglaló Belgrád Áruház tucatépülete így farkasszemet nézhet a Szent György nevét viselő pravoszláv templommal.

A Laza Kostić utolsó éveinek titkát ismerő és mélyen elrejtő ház nem kényszerül szembenézni a ma már lerongyolódott újgazdaggal. A Város százesztendőss jellegzetességei, a bogoyófafák dús lombjaikkal és rozsdabarnára színeződött, édesízű termésükkel eltakarják a kilátást az odaszemtelenkedett jövővenyről. S különben is, a megszámlálhatatlan közös élményű múlt letéteményeseiként inkább a városháza Szent György téri erkélyével szemezgetnek Julka Palanački házának ablakai.

Hát igen. A bogoyófafák. Meg a vadgesztenyefák. Az egymásra boruló falombok alkotta alagútszerű utak és utcák. Sokat utazó múltamban lapozgatva nem emlékszem még egy olyan emberlakta településre, melynek hasonló alagutai lettek volna. Élő tanúi, életben tartói ők egy letűnt kor embere emlékének, aki egykor a Város első embere volt. Csihás Benő, a nagybetűs polgármester, aki örök időkre meghatározta azt az értékrendet, emberi és hivatalbeli magatar-

tást, mely nélkül nem igazán polgármester a polgármester. A zöldbe öltöztetett város alapjait ő rakta le. Vigyázó szemei előtt nőttek, terebélyesedtek a facsemeték nemcsak a vármegyeházat és a vasútállomást övező parkokban, de az Apatini, a Nagybezdáni, a Bajai úton, a Nagykörúton, és sorolhatnánk még a kisebb-nagyobb utcákat és utcácskákat. S a Város olykor nem feledkezik meg hagyományteremtőiről. Csihás Benő nevét viseli az a helybeli vállalat, amelynek egyik feladata a zöld övezetek gondozása. A katolikus nagytemető egykori főbejáratától balra – véletlen-e, hogy a szív oldalán? – az első sírhely kőkeresztje is őrzi emlékét. Nem tudni, melyik az időállóbb: a kőkereszt vagy a bogyfák.

A legendateremtő szándék őt sem kerülte meg. Mesélik, hogy nekik is mesélték a nagyszülők, a dédszülők, a néhai polgármester kortársai: Csihás Benő mindennap hajnalban kelt, hogy útban a hivatala felé ellenőrizhesse minden elültetett facsemete, bokor fejlődését. Talán a belőle áradó mérhetetlen szeretetre válaszoltak életrealitásukkal a fák és a bokrok, ezzel is bizonyoságot téve az emberi élet egyetlen irányt mutató, értelmet adó mibenléte mellett; mert ha „szeretet pedig nincsen énbennem, semmi hasznom abból”.

A sárga selyemtéglás gimnázium épületének a főbejáratától jobbra lévő szárnya is a térre tekint. Ott volt valamikor az első emeleten (?) a tanári szoba, meg valahol a biológiai szertár. Én voltam a békák felelőse. Légyfogásból akár országos bajnok is lehettem volna. A békákhoz való viszonyomat örökre meghatározta az állomás melletti egykori tóban lakozók mindennapos estéli hangversenye. Mi, felsővárosi gyerekek a Kulcs utca sáncának szélén ülve abbahagytuk az éppen napirenden lévő foglalatosságot, ha elkezdődött a hangverseny.

Amikor tizennégy évvel ezelőtt a Limanra költöztünk itt, Újvidéken, és egy este éppen a teraszon ülve váratlanul felhangzott az ismerős hangorkán, megnyugodtam: a várost, mely egyetemista koromban kétségbe ejtett mert a Temerini út, ahol laktam, kopasz és sivár volt, ennek a nem várt, otthonizú megjelentésnek köszönhetően el tudtam fogadni.

Ma már tudom: semmi sem történik véletlenül az életünkben, és csodák sincsenek. De van a Nagy Ismeretlen, amelynek apró részleteit az arra érdekeseknek időnként sikerül megfejtenie. Egyszeri és megismételhetetlen egy-személyes kis életünknek ösvényén mindent megkapunk, amire szükségünk van, hogy elvégezhessük *A Feladatot*, csak az a kérdés, felismerjük-e az út kavicsai között az apró gyöngyöket. Nem véletlenül ismerünk meg embereket, és a nagyon közelállóak mind megannyi ajándéklehetőség számunkra, hogy beteljesedjék a mértékünkre szabott elrendelés.

Ilyen ajándéklehetőség volt, többek között, gyermekkoromban Etus néni, Zs. anyja, és később, az útkeresés pillanatában, a ma már Zombor emlékművévé magasodó Konjović Milan. Mert igaz, hogy Zs. volt a barátnóm, de Etus néni volt a Nagy Mesélő, minden helybeli utca, elfüggönyözött titkú ház cinkos ismerője, a szülővárosom lelkiségét formáló apró történetek elbeszélője. A helyismeret elengedhetetlen óráit kaptam tőle ajándékba akkor, amikor még

nem tudtam, milyen lesz szakmai pályám alakulása, de *A Feladat* már kijelöltetett, és elérkezett annak ideje, hogy a felkészülődés útja lassan megtelítődjék a közelmúlt egykor volt valóságával. Az idő homályából így kelt életre a Párizsi utcában lakott Löwyné, kinek földig érő, dús haját Etus néni tartotta rendben a második világháború kitörése előtt, mindaddig, amíg Auschwitz telhetetlen, embernyomorító szögesdrójtjai meg nem fosztották őt nemcsak fejének büszke ékességétől, hanem a maradandónak hitt egykori szabad királyi város illúziótáplálta, békés nyugalmától is.

Mindenki számára egyszer elérkezik az a pillanat, amikor szembe találja magát Jézus Hegyi beszédének egy-egy tételével, s aki nem rest időt szakítani arra, hogy végiggondolja az általa mondottakat, hamar felismeri: csak az anyagi világ mulandó, csak az anyagi világ pusztulása az, ami fájdalmat okozhat, s ezért kell megszívlelni a „Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön” igazságát. Az örökkévalóság kapui csak a lélek és a szellem számára nyitódnak meg, s a bennük felgyülemlett értékek a mérce: jól sáfárkodtunk-e a ránk tettált étellel. Lehet, hogy ennek felismerése adott erőt Löwynének a túlélésre, s ez az erő nem a dús hajkoronában búvott meg mint bibliai ősenek, Sámsonnak esetében, hanem a lélek mélységeiből szakadt fel, amikor arra szükség volt.

A Szentháromság téren állva tovább gyűrűztek az emlékek. Egy pillanatban úgy tűnt, a homályba bukott piac előtti úton túlvilági fénytől övezetten ott jön A Festő, hogy megszokott napi sétája ma se maradjon el. Nyomában ott jártak mindazok, kiket széles, határozott gesztusú ecsetjével megfestett – akkor még úgy tudta – az örökkévalóságnak. Ma már tudja, hogy az örökkévalóságot valahol máshol kell keresni, s nem ebben az idő és tér által behatárolt kétpólusú világban, ahol a jó nyomában ott sündörög a rossz, s a teljesség igényével élni akaróknak mindkettőt a szeretetben kell feloldaniuk, hogy visszatérhessenek az oszthatatlan *Nagy Egyhez*, amelyből akkor szakadtak ki, amikor a bibliai legenda szerint kiűzetek a Paradicsomból. S ha igaz az, amit a minden titkok tudói, a beavatottak állítanak, s amit már Vajda János is megsejtett:

*Hogy csak az halt meg, a mi nem lett,
S az él örökké, a mi volt.*

Mert az Univerzum Ákása krónikájának végtelen emlékezetében az egyszer volt emberek és dolgok mind feljegyeztettek, akkor A Festő fizikai valóságának megszűnésével csatlakozott mindazokhoz, kiknek lelki és szellemi nagysága a város fölé boruló ionoszférán keresztül megtisztítja az emberi gonoszságtól és kegyetlenkedéstől beszennyezett légteret.

Sokan lehetnek, akiknek egyszerű volt valósága a szellem és a lélek erejével őrzí a várost. Itt természetes örökség az, hogy a barát megválasztása nem anyanyelvi, hanem szellemi hovatartozás kérdése. A Gozdu Eleknél Kiss József költő tisztelőre adott teadélutánról Laza Kostić sem hiányozhatott, mert ah-

hoz, hogy a *Jehova* szerb fordítása megszülethessék, elengedhetetlen feltétel volt a két rokon lélek találkozása. A hétköznapi ember alkotta törvényeivel szemben a Nagyok mindig is a kozmikus törvényeknek engedelmességgel maradtak, ha a létezés lényegéről volt szó. De gyakran a kisebbek is így cselekedtek. A romboló szándékkal érkező új barbárok pedig idővel, általában, megszelídültek. Rámenős hetvenkedésük észrevétlen feloldódott a város ráérős nyugalmában, sőt sokan közülük a hagyományok megvesztegethetetlen védőivé váltak.

Hogy a templom, amelyben megkeresztelték, első szomszédja a színháznak, életem és pályám alakulását ismerve, szintén nem mondható véletlennek. Az életre szóló, szétválaszthatatlan összetartozás szimbóluma munkálkodik ebben a tényben, s számomra az elrendeltettség megmásíthatatlan ösvényét jelölte ki *A Feladat* betöltésére. Csak a *hogyan*, az lehetett az én választásom. A *hogyan* mellett néhány évvel ezelőtt már hitet tettem csöndes szavú szeretettel, melyben a Krúdy városából jött Anyám jussaként, a tízéves koromban kapott Károli Biblia meg a reformáció kori zoltárok segítettek. Az már viszont a Város öröksége volt, hogy az *Erős várunk nékiünk az Isten* meg a *Csendes éj* mellett a *Kreće se lada francuska* és a *Tamo daleko* is a gyermekkori énekműsor közkedvelt darabja lett. Akkor énekelgettük őket az utca sáncába lógatva lábainkat, mikor mások megtagadták őket, és a *Budi se istok i zapad* katonás ritmusára építették – ők akkor úgy tudták – a szebb jövőt. Ma az újra felfedezett, szelektív történelmi múlt mámorában tévelygők vették ajkukra egykorvolt kedvenc dalaim. Így én nem énekelem többé őket!

Számomra nem szólam, törvényes előírás kérdése, de megélt valóság volt a nyelvi egyenjóság. A 18., de főleg a 19. században minden becsületes zombori polgár három nyelvet beszélt: a szerbet/bunjevácot, a németet és a magyart, de a városi tisztviselőnek latinul is tudnia kellett. Ezt kaptam én örökségbe az Apámtól is, aki csak mesterember volt, de mind a három nyelvet beszélte. S még valamit. Merthogy egy az Isten, katolikus létére az evangélikus templomban esküdt örök hűséget Anyámnak Krúdy városában. A lényeg az Anyám volt, a *hol* és a *melyik* csak részletkérdés. A gondolkodásnak ez a módja a város évszázados hagyatéka, s annyira jellemző, hogy messziről megismerszik az, akinek sajátja.

A város öntudatot ad szülőiteinek, mert az, hogy valaki zombori, az státusz, bárhol is kelljen élni a mindennapokat. A valahova tartozás szilárd biztonságérzetét adja útravalóul az eltávozni kényszerülőeknek, az emlékezésben a hovatartozás állandóságát tartja ébren. Ezért van az, hogy mikor hazamégy, türelmetlenül fürkésző szemekkel rovod az ismerős utcákat, a „megvan-e még az az otthon?” kérdésével az ajkadon. S teszed ezt különösen ma, ebben az apokaliptikus világban.

Ahogy lassan befejezni készülök ezt az írást, már azt is tudom, nem véletlen, hogy az ötven évvel ezelőtt agyonlőtt Radnóti Miklós néhány versidézetét is segítségül hívtam. A romhalmazzá lőtt rokon város, Vukovár jut eszembe egyre gyakrabban mostanában, amikor gyermekkorem régi utcáit igyekszem be-

járni a hosszúra sikeredett, kellemes, késő őszi délutánokon, amikor kéthetenként hazalátogatok, mintha agyamban akarnám elraktározni minden követ, még az út porát is, a házakat, bokrokat, fákat hogy az emlékezés erejével életben tartsam őket. Mert tudom, a mulandóság okozta mérhetetlen fájdalommal csak a lélek és a szellem képes birokra kelni. Elveszíteni csak az anyagban megnyilvánuló világot lehet. A lélekben hordott valóságot, mellyel Te egy letél, nem veheti el tőled senki. Az már az örökkévalóság szférájába tartozik.

SÉTA A BÜSZKE VÁROSBAN

Amely ugyan nem bölcsőhelyem, de második otthonom

SILLING ISTVÁN

Sétára invitálok a kedves Olvasót Nyugat-Bácska legnagyobb városában, az egykori büszke megyeszékhelyen, Zomborban. Idegenvezető szerepemet helybéli levéltárosként vállalom, s az útirányt a városba autóbusszon érkezők kedvéért a Sztapári út elején kezdem.

Címerétől megfosztottan áll, talán a maga nagyságán kissé el is ámulva, az egykori Pandúr-szigeten épült zombori megyeháza, tekintetes és nemes Bács-Bodrog vármegye székháza, melynek tetőzeti homlokzatáról előbb a megyecímert, Szent Pál apostol könyves-vándorbotos, kőbe vésett domborművét távolították el, majd később a helyére került fáklás-csillagos állami címert is. A büszke város e legbüszkébb épülete mégsem volt a városé, hiszen Zombor öntudatos lakói és granicsárjai már a XVIII. század közepén, amikor megvonták tőlük az oppidum militare kivételezett státusát, összetanakodtak, hogy a vármegyei közigazgatás és adófizetés járomba hajtó kényszere alól felmentést nyerjenek. Rangos deputációt menesztettek Bécsbe a királynőhöz, emelné városukat a szabad királyi városok sorába. Jócskán időzött már Parcsetich Márton és Atanasije Stojšić úr a gőgös császári székes fővárosban, mire megszületett Mária Terézia uralkodónő határozata: 150 000 forintért Zombor ment lehet a vármegyei jogviszonytól. Eladósodott a tekintetes Magisztrátus hosszú évtizedekre, de csak kinyögte az elibertáció árát, s büszkén vált 1749-ben szabaddá. A királynő akarátát S. J. Koller hirdette ki Zombor szabad királyi város népének 1749. április 28-án, mely dátum csupán a ma itt működő körzeti Történelmi Levéltár napja. A büszke város császárnős aláírású oklevelét őrzi ez az intézmény, örökös lakat alatt, féltve. S az 1786-ban az egyesült Bács és Bodrogh vármegyék székhelyévé vált Zombor kétféle urat túrt meg a városban, de csak egyet szolgált: a maga választotta Magisztrátust. Ezért mondtam, hogy a me-

gyeháza nem volt az övé, jobban mondva ő sem akarta a magáénak, olyannyira, hogy a XIX. század elején megépült székházban dolgozóknak évekig kellett hadakozniuk a városatyákkal, távolítanak el a megyeháza előtti üres telekről a pékségi bódékat meg a birkahúst árusító mészárosokat, akik a helyszínen még a frissen vágott jószág igencsak kellemetlen szagú bőrét is árusították.

A díszes épületbe ma sokan járnak, dolgozni is, ügyes-bajos dolgaikat intézni is, ám én mégis legszívesebben a díszterembe látogatok, hogy megcsodáljam a palánkai születésű Eisenhut Ferenc festőművész nagy remekét, a huszonnyolc négyzetméter nagyságú Zentai csata című olajképet, melyet a nemes vármegye előljárói a magyar honfoglalás milleniumi évfordulójára rendeltek meg az akkor dívó történeti festészet stílusában. Bácskai témájú történelmi esemény megörökítését kívánta meg az akkori országos közhangulat, s a főispánék Savoyai Jenő herceg diadalmas zentai ütközete megfestésére voksoltak, melyben a több nemzetiségű vidék katonái is jócskán részt vállaltak.

A megyeháza jobb oldalán induló Sztapári út 4. számú polgárházának falán ma is látható két ágyúgolyó, s az egyik alatt a „keltezés” időpontja: 1849 februárja. A magyar szabadságharc egyetlen zombori „emlékműve” ez a két golyó ma a városban. Bár ennél sokkal méltóbb és méltóságteljesebb is állt már, igaz, nem valami hosszú ideig, 1905 és 1918 között a Körút megyeháza előtti terén. Schweidel József, zombori születésű aradi vértanú tábornok bronzszobra volt itt, melynek felállítására a városban bizottság alakult, hogy a szülőváros méltóképpen emlékezzen nagy patrióta fiára, az egyetlen bácskai aradi mártír tábornokra. De az idők változása sok mindent elsöpört e büszke városból, így Schweidel József emlékművét is. S a tér is, melyen mindedig járunk, már isten tudja, hányadik nevét viseli, és ki mindenkinek a tiszteletére öltözött díszbe. Bár leginkább a miénkre, zomboriakéra, hiszen a századfordulón létesült, s akkor a tragikus sorsú Erzsébet királynéről nevezték el a ligetet, melynek fái, bokrai, gondozott virágágyásai a mi kedvünket keresik minden évszakban. E fák alatt áll a szintén távoli 1828. év óta az a homokkő kereszt, melyet a kor legismertebb zombori építőmesterének, Franz Gfellernek a felesége, Anna asszony emeltetett Isten dicsőségére s a zombori katolikusok második temploma építésének kezdetére emlékeztetendő. Hiszen a Megyeház tér – hadd kereszteljem meg én is ez egyszer a magam kedvére és a Zomborban leginkább honos módon – másik impozáns épülete az itt álló Szent István király templom, a romantika elemeivel, valamint a karmelita barátok kolostora. A szentély szinte egy egész évszázadig épült, hogy végre csak a mi századunk legelején szenteltessék fel, s mellé a kolostor is 1904-ben készült el. A karmelita rendbéli testvérek központja ez országunkban, bár igen kevesen vannak. A barátok szolgálatják ma a miséket e templomban, ahová valamikor szagos misére járt a megyeszékhely előkelő úri közönsége, meg a többiek.

A tértől jobbra is, balra is a széles Körút vezet, egyik oldalán négy, a másikon két sor fával, a Zomborra olyannyira jellemző bogvósokkal (Celtis australiati-

cus, ostorfa, bodoši), melyekből ezerszám található a városban a jó emlékezetű Csihás Benő, néhai polgármesternek köszönhetően, ki valójában Doroszló szülötte, de lakóháza itt áll a Körút nyugati sarkán, igaz, minden emléktábla nélkül, síremléke pedig a Szent Rókus temető bejáratánál, ahol örök álmát alussza nejével, Falcione Annával együtt.

Ismert név volt Csihásné idegen hangzású leányneve a Megyeház térbe torokló zombori főutcán, ahol a kanjonkai Szemző, a Frey, a Gergurov, a Konjović, a tihanyi Thurszky, az Antić, a Popović, a Palanački famíliák laktak, sorra adva az országnak, nemzetüknek vagy városuknak egy vagy több ismert személyiséget. Róluk sokkal többet tud is, írt is Herceg János, Zombor nagy fia, a mai jugoszláviai magyar irodalom doyenje, meg az idős Stevan Vasiljević nyugalmazott gimnáziumi tanár, aki 214 ismert zomborit sorakoztat fel *Znameniti Somborci* című könyvében.

A főutcánál maradvá szólnom kell a Városi Könyvtárról, a hajdani Takarékpénztár épületét megöröklő közművelődési intézményről, hiszen középiskolás éveim alatt ide látogattam legszívesebben, ahol Bodor Klári néni hozta a jobbnál jobb regényeket, drámaköteteket, hogy az utazó diák a kellemesen fűtött olvasóteremben kivárhassa a vonatindulás kései időpontját. A könyvtár ma Bieliczky Károly nevét viseli, aki bár külai születésű, Zomborban lett megyei tisztviselő, és itt alapította meg a megyeszékhely első közkönyvtárát 1859-ben. A könyvtár adja ki ma Zombor egyetlen folyóiratát, a *Dometi* címűt, rangos jugoszláviai írók, költők, filozófusok, esztéták, történészek, kritikusok írásai-
val évente négyszer, sokszor nagy időbeli lemaradással a kóros pénzhiány következtében.

Az utca kiszélesedő központi része tér. Ez az ún. pravoszláv tér, valamikor Szent György tere, ugyanis itt áll a barokk-rokokó stílusban épült nagy szerb templom, melynek patrocíniuma Szent György, a sárkányölő vértanú. Az ismert szerb festőművész, Pavle Simić csodálatos ikonosztázát és a számomra egzotikus keleti vallási szertartásokat csak már felnőtt fejjel csodálhattam meg, hiszen gyermekkorom zombori látogatásai során anyám főleg az újtemplomba vitt, szépséges festett ablakokat csodálni, meg karácsony táján a betlehemi jelenethez, amely a legnagyobb az egész vidéken.

E téren épült az első zombori artézi kút is 1887-ben, hogy egészséges ivóvizet adjon a városnak, s oly kedvelt lett, hogy még a nótaszerzők is megörökítették az U tom Somboru . . . kezdetű dalban, melyet városunk ismert énekese, Zvonko Bogdan vitt nagy sikerre.

Szobra is volt a térnek, igaz, csak nagyon rövid ideig: I. Sándor jugoszláv király lovas szobra állt itt 1940-től a II. világháborúig. A szobroknak is megvan a maguk sorsa.

A sűrű celtiszkoronák alatt fehér márványtábla a tér egyik emeletes házán: itt élt Laza Kostić. A nagynevű költő, aki a Santa Maria della Salute című versével a szerb költészet legszebb gyöngyszemét alkotta meg, ide nősült, ami-

kor hosszúra nyúlt legényélete után oltár elé vezette a rá oly hűségesen várakozó Julijana Palanački úrhölgyet, sok zombori szegény leány jótevőjét. Ma mindketten egy sírban nyugszanak az Uspensko, illetve nagy pravoszláv temetőben, hol az emlékműn Laza Kostić csodálatos verssorai idézik meg az *ars longa, vita brevis* örök igazságát. Bizonyára nem vagyok magam azon a véleményen, hogy e büszke város jobban is büszkélkedhetne költő nagyságával. A századfordulón Zomborba helyezett Gozdsu Elek is csak az ő barátságát tudta elfogadni, az íróársét, s nem a polgári társaság nagyvacsorás uraiét.

A tér sarkán, a templom mögött van az egykori Norma épülete, melyben kezdetét vette a szerb tanítóképzés 1778-ban Avram Mrazović istápolásával, és e nagy hagyomány miatt vált Zombor a Tanítóképző Egyetem városává.

S ha továbbsétálunk, épp ebben az utcában találjuk a *Ravangrad* írójának, Veljko Petrovićnak a szülőházát. A büszke város 122 éves gimnáziuma viseli a vajdasági emberek sokszor igen szomorú sorsát is megidéző író nevét, aki Belgrádban lett múzeumigazgató, s ott is magyar írók remekeit fordította, jól ismervén szülővárosa mindkét anyanyelvét, s talán még a harmadikat, a németet is, ahogy az jó szokás volt Zomborban hosszú ideig.

A főutca, a glavni sokak kiszélesedésénél valójában egy hatalmas teret oszt ketté egyetlen épület, ugyanis a régi Városháza keleti oldala a már említett Szent György tér, míg a nyugati a katolikus, a Szentháromság tér; láss csodát, ma ismét ezen a néven, csak éppen a varbói Kruspér Pál által 1774-ben emeltetett Szentháromság szoborcsoport tűnt el a térről, melynek talapzatán a Szűzanya és a két apostol, Péter és Pál alakja őrizte a magasban trónoló keresztény isteni háromságot.

Ennél a térnél kezdődik Zombor második főutcája, ugyanis a városépítés kezdetén az innen nyíló Szent János utcába tömörültek a rangos intézmények épületei, hogy a térrel egy egységes barokk városrészt alkossanak mindmáig, melyet jócskán illene védett városképpé nyilvánítania a műemlékvédőknek.

A téren álló Városháza Branković zombori városkapitány kastélyául épült 1718-ban, majd a szabad királyi várossá lett Zombor az épületet a közigazgatás céljaira megvásárolta, és 1842-ben újjáépítette.

Szemben, a tér nyugati oldalán áll a Grassalkovics-palota, a Bácskába települő németek sorsát eligazító Grassalkovics Antal főúr, császári belső titkos tanácsos által építtetett szép barokk középület. Szomszédságában, a hajdani Gallé-patika, sarkán az 1992-ben felállított vörös márvány csorgókút. Gallé Emil gyógyszerész szép polgárháza ma Zombor fő büszkeségének ad otthont. 1966 óta itt várja látogatóit a Konjović-gyűjtemény: több ezer festmény, rajz, grafika, a világhírű művész életútját végigkísérő dokumentációs anyag. A legszebb kiállítások színhelye e képtár, s nekünk, zomboriaknak megadatott, hogy évente kétszer-háromszor újabb és újabb, eleddig ismeretlen alkotásait csodálhatjuk Zombor legnagyobb festő fiának, míg az ún. állandó tárlat is néhány évenként meg-megújul.

A térről nyíló Basa utca sarkán (itt volt a török időkben a pasa otthona?) álló selyemtéglás épület a nyugat-bácskai értelmiségiek zömének alma matere, a város szellemi életét tanári karával jó ideig meghatározó nagy hírű zombori gimnázium. Míg élek, sajnálni fogom, hogy nem lettem a diákja, s egy biztosabbnak tűnő egzisztencia reményében a Szent János utcai – ma tér, Lázár fejedelem tere –, akkor technikumnak nevezett műszaki középiskolába iratkoztam a hatvanas évek közepén. Még szerencse, hogy az akkor ott tanító magyartanár(nő) szép csendben mégis másfelé irányított.

A gimnáziummal szemben a Lalošević-ház, melyben csodálatos magángyűjteményt hoztak létre műkincsekből a zombori évszázadok alatt, s mára mégis megannyi hasonló értékkel együtt ez is elúszott a városból.

A Szentháromság tér északi oldala a ferenceseké. A Kapisztrán Szent János rendtartomány minorita barátai itt építették föl kolostorukat 1743-ban, majd később a csodálatos barokk ferences templomot a Szentháromság tiszteletére. A Ferenc-rendi barátok kolostora ebédlőjének mennyezetdíszei máig a város legszebb kisplasztikái. A kolostor déli szárnyának külső falán pedig szintén egyedülálló „műkincs” a napóra, mely két nyelven figyelmeztet minden halandót: Egy ezekből végórád!

A ferenceseket II. József kiűzte a városból, s templomuk a zombori római katolikusok plébániatemplomává lett, felváltva a nagy katolikus temetőben álló Szent Rókus kápolnát a XVIII. század végéig betöltött ebbéli szerepében.

A templommal szemben tervezték megépíteni a városatyák és a megyebéli rendek a megyeházát. Hogy mi okból került az a már említett helyre, ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy nemes Kruspér Pál úr, a királyi kamara jószágigazgatója vásárolta meg e telket, s épített magának szép palotát a XVIII. század hetvenes éveiben. Ma itt található a regionális Történelmi Levéltár, sok titok vagy inkább elfelejtett dolog, tény, adat őrzőjét. Udvarában számos zombori festőművész műterme, meg az 1751-ben emelt Nepomuki Szent János kápolna, a csehországi szent legkorábbi bácskai emlékhelye, melyet a bécsi udvar által a török utáni puszták betelepítésével megbízott Franciscus Redl de Rothausen építtetett, kiterjesztve így a Habsburg-ház által igen tisztelt katolikus szent kultuszát az Alföld déli részére is. Ma e kápolna végveszélybe került: gazdátlanul beázik, vakolata leomlott, ablakait betörték, galambok piszkítják díszzeit. Pedig büszkesége is lehetne a városnak, hiszen legrégebbi szakrális kisépítménye. Így pedig csak szégyene, csúfsága.

A levéltár mellett iskola, a Miasszonyunkról elnevezett kalocsai iskolanénék egykori iskolája. Épülete helyén állt Schweidel József szülőháza. Szemben vele pedig a Haynald Lajos kalocsai püspök által 1887-ben építtetett Zárda, a katolikus leánynevelés hajdani otthona, a már említett Műszaki Középiskola, melynek négy évig koptattam padjait.

Ez az utca, mert hiába nevezik térnek, csak utca ez, csupa egyházi és oktatási intézményé. Rangjában valóban jelentősebb, mint a csupán a múlt század közepe után szép vagyonra szert tett polgárok házsora, mely elorozta tőle ezt a címet.

A Szentháromság térről egy újjávarázsolt szép utcácska, a Zmaj utca vezet Zombor harmadik központi terére, melyet akár Fiáker térnek is nevezhetnénk, ha kellőképpen tudnánk tisztelni a hagyományt. Közepére emelték fel II. Rákóczi Ferenc rég eltűnt szobrát a századfordulón. Itt áll a Városi Múzeum a maga gazdag gyűjteményeivel, szép kiállítótermeivel. Mondhatnánk úgy is, hogy a nagynevű Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat jogutódja, hiszen annak gyűjteményei ide kerültek. Ezért is van e múzeumnak anyaga az egész történelmi Bácska területéről.

A múzeum mögött a Modern Művészetek Képtára, ahol, meg kell hagyni, igencsak ritkán rendeznek kiállítást, pedig Zombor képzőművészeti hagyománya megkövetelné az ilyeneket.

És itt van a város legszebb termével a száztizen-valahány éves színház, ez a piciny ékszerdoboz, Thália szentélye. Napjainkban a buta színházcsaták miatt igen ritkán látható itt magyar nyelvű előadás, pedig az ötvenes években még hivatásos magyar társulata is volt e színháznak. Pár éve újra próbálkoztak valami hasonlóval egyetlen bemutató erejéig.

Pár lépésre innen az evangélikusok temploma, azután az adventisták imaháza, majd a Keresztelő Szent János tiszteletére épült, ódon hangulatot árasztó kisebb pravoszláv templom, s végül a már funkcióját veszített zsinagóga épülete áll, melynek szomszédságában született száz éve a város ismert nyelvésze, Bárcki Géza, aki a gimnázium után felköltözött Pestre, és a család is elhagyta Zombort.

Ha folytatnánk sétánkat, a már említett Szent Rókus temetőbe érnének, Husvéth Lajos, Mály József nyughelyéhez, ahol a kápolna helyén régen is szentély állt, ahogy a másik három keresztény temetőben szintén. Ezeket a kisebb szentélyeket végigjárva, bizonyára kedvet kapnánk, hogy felkeressük a Mosztonga folyócska mentén épült többi ilyen, az évszázados szentkutakat, vodicákat, kis kápolnákat. Sok van belőlük errefelé. Egy egész bokor, melyeket mi, a laikus vallásosság kutatói most fedezünk fel magunknak, és talán másoknak is. Markovich József szenátor úr Maria Schnee fogadalmi kápolnáját a Čičovi-tanyákon, melyet a szomszédos csonoplyaiak népi etimológiával svéd kápolnának neveznek, míg az övéké Sarlós Boldogasszony tiszteletét hirdeti éppen száz éve az itt élő magyar, horvát, bunyevác és német katolikusok részéről. Majd az egész szabadkai egyházmegye legismertebb és leglátogatottabb zarándokhelye is itt található, a doroszlói Szentkút meg a Segítő Szűzanya kis temploma, ezüstofferekkel a falán, hirdetve a csodatevő forrás és az ima, a hit erejét.

Még messzebb is mehetnének a bácskai szent folyó, a Mosztonga mentén, egészen Bács városáig, ahol azonban a még korábbi történelem írta a maga krónikáját. Menjünk inkább vissza a büszke városba, melynek régi fénye, lám, megkopott ugyan, de a hajdani dicsőség tudata él még a régi zomboriakban. Ezt kutatni, megismerni, feltárni és bemutatni olyan szép feladat, amelyet kívántam magamnak. Ezért vállalom.

CZOBORSZENTMIHÁLYI LEVÉL

A VÉGEKRŐL

s szól a víznek a kéz, ha – mit visszahajít:

„Munkáld ezt még egy évszázadig!”

(Robert Graves)

De hát én írom ezt a történetet, s úgy írom,

ahogy kedvem tartja.

(Jorge Semprun)

Kedves Néném,

megkopott a végek fénye . . . legalábbis erre mifelénk. Már csak a magyarországi hullámsávra hangolt tetőantennák és Herceg János emlékezete bizonyítja, hogy itt magyarok is éltek. Meg a temetők – nem mondhatjuk, hogy jeltelesen fogyott el fajtánk. Éppen ma, halottak napján időszerű is az elmúlás felett elmélkedni. Mélységes mély a múltnak kútja . . . Tudod, mindig is vonzódtam a nekropoliszokhoz, a holtak városaihoz, így akár fejből is idézhetem a czoborszentmihályi temetőben nyugvó jeles eleinket, akik szellemi-kétkezi munkájukkal a többiekénél nagyobb arányban járultak hozzá a mára végek végévé lett központ fényének kialakításához. Emlékezeted felfrissítésére említek is néhányat: Czedler János honvédhadnagy, a zombori önkéntes tűzoltótestület megalapítója, Csihás Benő néhai polgármester, a város parkosítója, Gyalokay Rozália óvodaalapító, Bitterman Nándor, első zombori nyomdász, Bieliczky Károly, a városi könyvtár alapítója, Hubert Lipót pápai prelátus, hittudós és író, dr. Frey Imre, a zombori múzeum megalapítója. Említhetem Korits Gáspár hajdani főispánt, Koczik Pált, aki egyutcányi telket osztott szét a szegények között, Buday Gergely főtisztelendőt, dr. Donoszlovits Vilmos és Radics György újságírókat, a szabadságharc hadnagyait, dr. Hável Józsefet, Takács Gyulát . . .

. . . megkopott a végek fénye . . . s ha Aladdin módjára igyekeznénk előcsalogatni, ha nem is a hajdani fényt, csak a nemes patinát, ha csak megkaparnánk az ötven–nyolcvan éve lerakódott vagy szándékosan ülepített mocskot, vállalnánk a sziszifuszi munkát: látni tanítani a vakot – kiszabadulna a gonosz szellem. Nem a múltnak kútjából, mert abban mélységes mélysége ellenére nem keveredik a múlt és a jelen. Valakik követ gördítettek szájára, a jelen csupán a felszínen történik: új, rémítő arcok; alig néhány éve még szinte mindenki ismert mindenkit a városban, ma már minden ötödik ismeretlen. Nem ismerjük fel az intézmények vezetőit, a vállalatok igazgatóit, a boltok és kávézók tulajdonosait – ahová eddig a bátorság könnyű léptet biztosító tudatával léptünk be, ott ma komor, pozíció- és vagyonféltő, felsőbbbségi tudattól véres szemek utasítanak el. Idegenek az éjszakai duhajkodók, a közlekedési (és mindenne-

mű) szabályokra fittyet hányók, az eddig csak nyugati turisták tulajdonában látott gépkocsikkal száguldozó, marokfegyvertől dudorodó zakójú divatfik.

Jánosbogár-ragyogásuk mellett a holtak emlékével halványuló jeltelenségben igyekeznek meghúzódni a végek lesütött szemű, néma polgárai: a városban összesen kilenc magyar elsős iratkozott be az általános iskolába . . . megkopott a végek fénye . . . de nem most kezdődött a leépülés.

Kedves Néném,

nem korod firtatandó, de újságolvasó voltál már, amikor Szeli István ráfigyelt Zombor város epesztő kultúrszomjára, amit imigyen pellengérezett ki a *Magyar Szó* hasábjain: „Vannak jelenségek ezen a kis vajdasági magyar kulturális szemétdombunkon, amelyek láttán az ember nem tudja, hogy megütközzön-e, felháborodjék-e, vágja-e sutba mindazt, amit eddig csinált, vagy pedig egyszerűen legyintsen-e: hát igen, »ez van«, kár a gőzért. Arról van szó, hogy Vajdaság egyetlen magyar nyelvű irodalomtudományi, nyelvészeti, folklór- és művelődéstörténeti folyóiratát, a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeit kitiltották Zombor városából. Megokolás nélkül, cégjelzéses papíron, lakonikusan, rideg üzleti közléssel csak annyi: ». . . kérjük, hogy a jövőben ne küldjenek ezekből a kiadványokból.« A legújabb (. . .) számok felbontatlan csomagjainak kísérő irataként jött a levél, amit tudomásul vettünk, s dokumentációnk legfélétebb irataként fogunk őrizni mindaddig, míg magyarul is beszélnek ezen a tájon, azután meg a majdani művelődéstörténész csemegéjéül, a kétezredik, vagy ki tudja, hanyadik esztendőre.”

Történt ez 1972-ben. Ám azóta is alakult a lapforgalmazók szemlélete és az értelmiségi kultúrigény – más magyar nyelvű kiadványokat se lehet kapni. Igaz, az elmúlt több mint két évtized alatt katasztrofálisan csökkent a városban a magyar nyelven oktató közép- és általános iskolai tanárok, a magyar anyanyelvű közéleti munkások, tanulók és egyetemi hallgatók száma, mindazoké, akiket hivatalból, becsületből, kulturális kíváncsiságból kellene érdekelnie mindaz, ami ezen a nyelven még szellemi terméként egyáltalán létezhet. Az egykori vármegyei székhely pezsgő, sokarcú kultúrájából sok minden lekopott, sok mindent ellepett a szemét.

Jelenleg a *Híd* egyetlen példánya érkezik a lapterjesztőhöz. Az *Üzenet*nek fennállása óta nem sikerült bejutnia a városba.

Emlékszel a *Módosulásokra*, Herceg János regényére? Mennyire érzékletesen ábrázolja a történelem porszítáló kezének egyre gyorsuló mozgását, amikor például a köztudatba még elég mélyre vésődött zomboriról, Csihás Benőről és feleségéről ír: „Ennyi maradt a várost parkosító polgármester után. Egy töksüket özvegy, aki öregén is kitartott a darázsderék mellett, úgy befűzte magát, hogy dús keblei még nagyobbak látszottak, s állítólag mindig szerelmes volt valakibe.

Meg a fák, a celtiszek, amelyek négy sorban állták körül a belvárost a körúton, de jutott belőlük még a mellékutcákba is, úgyhogy nem győzték söpörni a járdát a lehullott bogyó után.”

Ma az ostorfák egyenként napi ezer liter vizet szívnak fel a talajból és párologtatnak el árnyas, bagolycsaládoknak vadászlest adó lombkoronájukon át. Már amelyikhez a beton és aszfalt ellenére is eljut a nedvesség. A többi rátarti büszkeséggel fonnyadozik, szárad el, mint a darázsdereké, töksüket özvegy az író emlékezetében.

Kedves Néném,

a város felett sajnálkozva folyton Herceg János jut eszembe, róla pedig friss olvasmányélményem, Bányai János esszéje, amelyben Herceg Jánost, a vajdaságit, a magyart, az íróit köszönti születésnapján. Mintha saját keserveimmel néztem volna farkasszemet ebben a szövegben – miként Kontra Ferenc baráti levelében megállapította: sokan érzik manapság Rodostóban magukat!

Remeteségemben, itt, a végeken mi sem állhat távolabb tőlem, mint a központ, a centrum, amiben sohasem láttam többet, mint puszták lokációs behatárolást. Újvidék? Szabadka? Veszprém? Keszthely? Dominó-perspektíva és fröccsbarátságok? Esetleg intézményes anatómia: megint csak a „haver – nem haver” elkülönítő elv alapján való látás- és láttatásmód?

Milyen jó kívül állni mindezen! Ugyanakkor milyen megszégyenítő a kapuk előtt bebocsátásra várakozni!

Szenteleky Akadémia? A világ közeledik Sziváchoz vagy a Vajdaság a magyar irodalomhoz? Számomra minden hely egyaránt távolinak tűnik: Szivác, Veszprém, Újvidék, Keszthely, Szabadka – s még mekkora távolság feszül mind a helyek között! Remeteségemben is érzem, addig nem lesz rend se a házunk táján, se a fejekben, amíg az irodalmat határok és központok szempontjából értékeljük: „Talán túl gyakran feledésbe megy, mi is a művészet igazi, legsajátabb feladata: nem az, hogy megtisztítson, nem az, hogy vigaszt nyújtson, nem az, hogy mindenható módjára intézkedjék, mintha bármi is jó véget érne, mert nem ér jó véget semmi. Dögvész és fekély, kín és borzalom – és ha már elmúlt a dögvész, mi kitalálunk helyette még iszonyúbbat, még borzalmasabbat” (Elias Canetti). Így például kifundáljuk, hogy a kisebbségi ember vagy író más, mint a másik ember, vagy a másik író. Pedig történetesen mindketten azonos nyelven írnak, amely érdekes módon mindkettőnek anyanyelve is egyben. A kisebbségi magyar netán a magyarságon kívüli magyar? Akkor meg mivégre vannak kisebbségi magyar írók? Magyarul írnak a kisebbségnek? Vagy a kisebbség kegyetlen egzotikumát közvetítik a többségi magyaroknak? Vagy csak egyszerűen: a magyaroknak? Ki kíváncsi rájuk? Még kisebbségi/többségi szaktársaik is elvétve. Pedig milyen szép is a kitalált formuláció: íróink nem kisebbségi magyar alkotók, hanem írók, akik véletlenül magyarok és szerencsétlenségükre kisebbségiek. Emberek. Nem négerek és nem kínaiak. Csak emberek, és ez a megállapítás érdektelenné teszi, hogy ténylegesen négerek vagy kínaiak – egyre megy. Csak éppen kisebbségi magyar írónak lenni fájó? Ha valaki ezt a fájó helyzetet megírja, már jó író? Vagy az esztétikai mércével szabott írásmű eleve rossz, ha nem kisebbségi vonatkozású? Ha van kisebbségi író, akkor

lehet-e bármely alkotása nem kisebbségi indíttatású? Kérdések, megint csak számolatlanul. Válasz nincs, csak kétely. Ami előbbre visz.

Kedves Néném,

persze nem csak a magyar kisebbségi sorsa sajátságos: tegnap éppen városunkban köpködték le saját nemzetársai V. K. költőnőt, mert verseiben nem a többségi nemzet hitvallásának, hanem az indiai vallási misztikumnak adott teret. Persze a szitkozódók a hallgatóságot is megátkozták, arra az esetre, ha nem távoznak a rendfenntartók által eltávolítottakkal egyetemben az orientális muzsikával és indiai teával fűszerezett rendezvényről.

Pedig egyáltalán, milyen vallású az emberi szellem?

A másként gondolkodó bizonyára kisebbségi. Meghúzódo, remeteségbe vonuló. Legalábbis itt, a végeken, ahol egykoron a Biblia nyújtott vigaszt. Én már másfél évtizede csak Szentkuthyt olvasok. Meg néha levélben panaszolom fel a magányomban lerakódó keserűséget. Neked.

Őszinte öleléssel:

Czoborszentmihály, 1994. XI. 2.

FEKETE J. József

MILAN KONJOVIĆ AZ EGYKORI ZOMBORRÓL ÉS ZOMBORIAKRÓL

A zombori körútról

A sík vidéki vajdasági városok lényegében nem igazi városok. Inkább *síksági települések*nek kell neveznünk őket, ugyanis valódi *oázisjelleg*et nyertek, anynyira beleépültek, „elvesztek” a végtelen síkságban. Természetesen egymás között eltérőek ezek a városok. Zombor kiemelkedik; a kivételek közé tartozik. Legjobb bizonyítéka ennek a körút és a központ építészeti megoldása. Tulajdonképpen ez emeli ki Zombort a többi város közül, ez teszi szinte egyedülállóvá.

A központ igazi városi jellegű – hangsúlyozom –, síksági város jellegű. Nem létezik másik olyan város, amelynek hasonló központja lenne, és hasonló körútja körötte, ami már szinte tökéletes sétány, belül pedig egyfajta, mondjuk, zenei ritmika uralkodik. Miként a zenében is adva van a fő téma, amiből kinőnek a kísérő motívumok, így a zombori körúton is a központból „külső”, centrifugális utcák ágaznak ki. De nem akárhogy. Nem egyenesek, mind félkör alakú, mind kanyarog. Ezt a formát én *az utcák ölekezésének* nevezem! Ez az egymásba fonódás adja meg Zombor intimitását, bensőséges melegét, emberhezszabottságát . . . ez az igazi értéke! Zombor kultúrhatományait teljességében megmagyarázza a körút okos, értelmes, korszerű és szakszerű építészeti

megoldása. Ez az alaprajz mindent megfontolt. Az utcák nem közvetlenül egymásba nyílnak, hanem mindegyik néhány lépéssel eltolódik, így amikor egy irányban haladunk, mindig új látvány tárul szemünk elé; Zomborban nem is lehet egyenes vonalúan haladni, mindig kerülőt kell tenni, átvágni, letérni . . . Föloldódik így az egyhangúság, és mennyire emberi mindez. Ráadásul nagyon gyakorlatias is ez az utcabeosztás: a szél soha nem fújhatja át teljes erejével a várost. Mindenre gondolt a tervező. A tervet valódi művész készítette!

A bohémek

A bohémek az első csoportos kompozícióm. Három típust állítottam egymás mellé ezen a festményen, három barátomat, akikkel különböző helyeken találkoztam; a képen ábrázolt módon, hármásban soha nem voltak együtt.

Balról az első Kosta Strajnić, jellegzetes orrával, átható, ironikus pillantásával. Talpraesett tréfamester, ugyanakkor a festők és a képzőművészet nagy barátja; kitűnően ismerte huszadik századunkat, lendületet adott a művészeknek, szervezte a tárlatokat, gyűjtötte a képeket, számos érdeme tette ismertté. Alaposan megszedte magát, gazdag könyvtárat létesített; mit nem teremtett, ám mindez odaveszett, széthúzták az örökösök, az asszony családja, nagy zűrzavart csapva.

Középpűt Huszár Sándor, az elvetélt költő. Ki tudja, honnét keveredett Zomborba, bohém életet élt, kocsmából kocsmába vitte az útja, akár egy valódi részeges csavargót. Németről magyarosított, mert valószínűleg úgy hitte, a névváltoztatással azonnal úr is válik belőle. Verseket írt, pontosabban utánzatokat, leginkább Ady nyomán. Jó imitációk voltak ezek, de hiányzott a *saját egyéni* hangja, úgyhogy a költészetben is elveszett, akár az életben. Valami nő után ment fel Pestre. Az anyja volt is érte, de nem akart hazajönni, hanem a szeretőjével együtt kinyitotta a gázcsapot. A zombori katolikus kistemetőben van a sírja.

Strajnić és Huszár alakja gyakran megjelenik képeimen. *A bohémek* harmadik alakja a Templom utcai szomszédom, egy szláv származású magyar, akinek emiatt a vezetékneve is Szlavi volt. A keresztneve pedig mintha tréfát üzött volna ezzel az emberrel: alacsony volt, szalmahajú, púpos és dadogott, megverte az élet, a neve meg mindennek ellentéte – Szilárd. Természetesen külseje miatt tettem meg harmadik sétálónak a képemen.

Ők hárman mintha három külön világot jelenítenének meg. Az első benyomás csalóka, nem csupán festőiségük hasonló, hanem az élet is hasonló módon bánt el velük. Úgy tűnt, hogy az élet játékoságát csak így, együttesen fejezhetik ki. Ezért állítottam őket így egymás mellé, mint egy valótlán séta és az általános szerencsétlenség emlékművén.

A Kaszinóban

Számos képet festettem a Kaszinóban, amit általában úgy emlegettünk, hogy *magyar*, pedig nemcsak a magyarok jártak oda, hanem mindenki. Zomborban ez természetes volt. Gyerekként, meg később is, egyaránt barátkoztunk a magyarokkal, bunyevácokkal, zsidókkal, németekkel . . . nem veszekedtünk, nem provokáltuk egymást, mert itt hagyománya volt az együttélésnek. Csak a legkomiszabb magyaroknak volt szokásuk „vadrác”-nak nevezni némelyeket, de ilyesmi csak elvéve fordult elő. Aki pedig ilyet mondott, mindenkitől megkapta a magáét. Hasonló volt a helyzet a Kaszinóban is, ahol a középosztály töltötte idejét – az iparosok, a különböző foglalkozást űző tehetősebb emberek. A rangosabbak a Szerb vagy a Magyar Olvasókörebe jártak, ez utóbbi a mai gyermekkönyvtár helyén volt.

Rendes, nyugodt hely volt a Kaszinó, de mindig izgalmas a maga módján a sok tarka, hosszúra nyújtott történet miatt. Leginkább a törzsvendégek vonzottak, az unatkozó borisszák, a folyton mesélők, a társaság és a társalgás tisztelői. Eljártam közéjük szerszámaimmal, és békésen festettem őket. Senkit se zavart tevékenységem. Egyesek még kérték is, hogy fessek le őket. Innét származik számos portré és egyéb kép, amit a teremben vagy a kerthelyiségben készítettem. Gyakran ismétlődnek rajtuk az alakok, mert izlésemnek és festői érdeklődésemnek megfelelően mindig a számomra legérdekesebbeket választottam. Így például A Bronef-asztaltársaság tagjait, vagy Vízi Sándor bácsit.

A zombori betyárok

A zombori betyárok című képet ugyanolyan eljárással készítettem, mint az első kompozícióm, amelyen Strajnić, Huszár és Szlavi került egymás mellé. Saját elképzelésem alapján társítottam őket, kedves környezetükben és kedvenc pózukban, persze emlékezetből, a benyomások alapján. Jobbról Koporsós Gyuri, a szoknyapecér, mellette a bölcs Đuro Voštar, majd a fáradt kereskedő, Holpert Jóska. Két csöcsös nőt festettem melléjük, szabadon megfestve, amelyek inkább a vágyat fejezik ki, mint tényleges jelenlétüket a társaságban. Mellettük, a jobb oldalon állnak a zombori Városháza oszlopai, a másik oldalon a Megyeháza tornyai, a város két jelképe.

Ily módon gyűjtöttem egy helyre néhány alakot és motívumot, habár a valóságban nem voltak együtt, nem ültek egymás mellett, sem a Városháza, se a Megyeháza nem a képen bemutatott viszonyban áll egymással. Lényegében tehát minden autentikus, ugyanakkor minden szándékosan elmozdított, összezavart, hogy a történesnek más színhelyt adjunk.